

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/zahoran-csaba-nemzetepito-tortenelemkonyvek-szlovakiaban-03-02-17/>

Zahorán Csaba

Nemzetépítő történelemkönyvek Szlovákiában

Slávka Otčenášová: Schválená minulost'. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989) [Jóváhagyott múlt. A kollektív identitás a csehszlovák és szlovák történelemtankönyvekben (1918–1989)]. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Košice, 2010. 160 I.

A tankönyvek kutatása napjainkban „viszonylag modern és népszerű téma”¹, melyet az egyre gyarapodó szakirodalom is tanúsít.² És rendkívül fontos is, tehetjük még hozzá, hiszen például a történelemkönyvek alapozzák meg – és gyakran meg is határozzák – a felnövekvő nemzedékek történelemszemléletét, az identitás fontos részét. A 2010-ben megvédett és még ugyanebben az évben megjelent PhD disszertációjában Slávka Otčenášová, a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem oktatója ennek az identitásformálásnak a mechanizmusát vizsgálja. Központi kérdése a következő: hogyan zajlott a „kollektív identitás” létrehozása a Szlovákiában 1918 és 1989 között használt történelemtankönyvekben. Vagyis hogy miképp próbálták formálni a szlovákok azonosságtudatát, önképét, valamint szomszédaik (különösen a magyarok és németek) képét a történelemoktatás révén a XX. század nagyobb részében.

A tankönyvek és a történelemtanítás társadalmi funkciójára már könyve bevezető részében is kitér a szerző. Rámutat, hogy a történelem oktatása nemcsak a múlt bemutatását, „elmesélését” szolgálja, hanem az identitás alakítását, egy adott közösséggel (általában a nemzettel) való azonosulást is elősegíti³, tehát a modern nemzetépítés és nemzetiesítés nélkülözhetetlen eszközeként működik. Mivel a történelem értelmezése általában a mindenkori politikai kontextus függvényében folyik, a tankönyvek a „hivatalos történetírás” részeként egyszerre megbízható kellékei a hivatalos kánon terjesztésének és a „politikai indoktrinációnak” is.⁴ Jelentőségüket mutatja, hogy már Csehszlovákia megalakulása után három nappal, amikor még meglehetősen kérdéses volt Felső-Magyarország – a leendő Szlovákia – sorsa, összeült egy bizottság, azzal a céllal, hogy minél gyorsabban „szlovakizálják” az igényelt területen lévő iskolákat (a több mint 4000 felső-magyarországi népiskolából ekkor mindössze 344 volt szlovák tanítási nyelvű, középiskola pedig egy sem volt).⁵

Miután Slávka Otčenášová röviden összefoglalja a tankönyvkutatás előzményeit – a két világháború közötti időszakról a braunschweigi Georg Eckert-Instituton és az EUROCLIO-n át a budapesti CEU-n folyó kutatásokig és a téma szlovák szakértőinek munkásságáig –, kifejti, mely jelenségekre összpontosít a vizsgált tankönyvekben. Érdeklődése egyszerre több kérdéskört is felölel: többek közt a nemzet koncepciójának fejlődését, a nemzet meghatározását és a nyelv, etnicitás, vallás, kultúra és osztály szerepét a nemzet formálódása során, a középkori és a modern struktúrák közötti összefüggéseket, de kitér a sztereotípiákra is (a „mi” és „ők” kategóriáira), valamint a hősiesség és a mártírság koncepcióinak funkcióira, a mítoszok szerepére és az azonosulás alternatív (nem nemzeti) formáira. (Meg kell jegyezni, hogy ez a témagazdagság esetenként mintha túlságosan is

nagy kihívásnak bizonyult volna, a szerző ugyanis nem foglalkozik minden egyes felvetett kérdéssel egyforma mélységben, igaz, ennek bizonyára terjedelmi okai is voltak.) Kitér a tankönyvek elemzésének elméleti alapjaira is (sztereotípiák képzése és kialakulása, „a másik” észlelése és képe stb.).

A szerző a csehszlovák és szlovák tankönyvekben bemutatott, 1918-ig terjedő szlovák történelem néhány kulcsfontosságú csomópontját és témáját emeli ki, és ezek ábrázolását elemzi. Ezek a momentumok a következők: Nagy-Morvaország⁶ fennállása, illetve az azt megelőző időszak; Szlovákia területének betagozása a történelmi Magyar Királyságba; a kereszténység felvétele; a huszitizmus és hatása Szlovákia területén; a reformáció és ellenreformáció – és hatásuk a szlovákok kollektív identitására –; a XIX. századi szlovák nemzeti mozgalom; végül pedig a szlovák–cseh és szlovák–magyar kapcsolatok a történelem folyamán.⁷ Áttekinti még a németek és magyarok, illetve más közösségek megjelenítését is. A főbb jellegzetességekre rámutatva elemzi és összeveti, milyen módon ábrázolták a kiválasztott témákat a XX. század egyes szakaszaiban kiadott tankönyvek – az első Csehszlovák Köztársaság idején (1918–1938), az önálló szlovák állam időszakában (1939–1945) és a második világháború utáni, 1989-ig tartó évtizedekben.

A csehszlovákok történetétől a csehek és szlovákok történetéig

A kötet első része a két világháború közötti csehszlovák tankönyveket vizsgálja meg. Slávka Otčenášová először felvázolja a szlovák nyelvű oktatás kezdeti időszakát az új államalakulatban, amikor a szlovák tanulókat csehből fordított könyvekből tanították többnyire cseh tanárok. Ekkoriban bontakozott ki az a – hivatalossá, de nem kizárólagossá váló – múltszemlélet, amelynek vezérfonala a szlovákok történetének a magyar narratívával való szembeállítás (az „ezeréves elnyomás”) és a cseh–szlovák összetartozás gondolata volt, és amelynek egyes elemei még napjainkban is felbukkannak a szlovák közgondolkodásban.⁸ Ennek megfelelően a „szlovákok szabadsága” Csák Máté alatt („akinek az uralma alatt Szlovákia független volt Magyarországtól”⁹) és a husziták idején éles kontrasztot alkot az Árpád-ház és az ellenreformáció alatti, továbbá a XIX. századi „szolgasság”¹⁰.

Rendkívül izgalmas annak a bemutatása, ahogy a tankönyvek szerzői megpróbálták valóra váltani – és a csehszlovák államépítés szolgálatába állítani – egy politikai eszmét, a csehszlovakizmus, vagyis a „csehszlovák nemzet” koncepcióját, ami Szlovákiában, eltérően Csehországtól, meglehetősen problematikusnak és végül sikertelennek bizonyult.¹¹ A csehek és szlovákok összetartozását és egymásra utaltságát – abban az államban, ahol a lakosság jó egyharmadát a nem „csehszlovákok” alkották¹² – visszavetítették a múltba, és végig kihangsúlyozták. Így lett Nagy-Morvaország a csehszlovák nemzet első közös állama, amelynek fennállását egyfajta aranykorként ábrázolták a szerzők, 1918-as „visszaállítását” pedig a csehszlovákok „történelmi jogainak” érvényesítéseként.¹³

A huszita mozgalomnál érezhető volt František Palacký, a jelentős XIX. századi cseh történész és politikus hatása, így az többnyire dicső, pozitív időszakként, a csehek és szlovákok közös küzdelmeként jelent meg a tankönyvekben.¹⁴ A cseh–szlovák sorsközösségen volt a hangsúly a reformáció és az ellenreformáció ábrázolásakor is: így járulhatott hozzá a Csehországból elűzött cseh protestánsok (köztük számos tanár, értelmiségi) tömeges megtelepedése a nemzeti öntudat fejlődéséhez, főképp Nyugat-Szlovákiában (vagyis a történelmi Magyarország északnyugati részén),¹⁵ de a csehszlovakizmus érvényesült a XVIII–XIX. századi időszak, a „nemzetébredés” taglalásakor is. Végül „Csehszlovákia 1918-as létrejöttét minden tankönyv elkerülhetetlen, igazságos és

megérdemelt történelmi folyamatként mutatja be, amely mintegy jóváhagyta a csehek és szlovákok saját államhoz való természetes, a középkorból eredő jogát¹⁶ – írja a szerző.

A második rész az 1939–1945 közötti önálló – de Németországtól függő – Szlovák Köztársaság tankönyveit mutatja be, amelyekre František Hrušovský szlovák történész történelemszemlélete nyomta rá a bélyegét. Számos vonatkozásban jelentős változásokra került sor: szertefoszlott a csehszlovák nemzetkonceptió. (Akár jelképesnek is tekinthető a cseh tanárok többségének kényszerű távozása: míg 1938-ban 523 cseh és 345 szlovák középiskolai tanár dolgozott Szlovákiában, 1943-ra csupán 26 cseh maradt a 700 szlovák mellett¹⁷.) Új ideológiai keret lépett a helyébe, ahol az elbukott liberalizmust és demokráciát az autoriter rezsim váltotta fel, az új állam pedig a kereszténységben és a szlovák nacionalizmusban találta meg az alapjait.¹⁸ A szlovák nemzet történelmi fejlődésének csúcsaként immáron az önálló Szlovákia szerepelt,¹⁹ de a korábbi időszakhoz képest megnőtt az egyház szerepe is.²⁰

Az új tankönyvekben már Pribina Nyitrai Fejedelemsége jelentette a történelmi hivatkozási alapot, és bár a nagy-morva aranykor megmaradt, az államalakulat már a *szlovákok* első önálló államaként tűnt fel, amelynek a csehek csak alávett törzse voltak.²¹ A husziták a szlovák állam tankönyveiben negatív megvilágításba kerültek,²² és az „egységbontó” evangélikusokkal szemben is a katolicizmus javára billent a mérleg.²³ A magyarországi évszázadok során hiányzó államiság helyett a tankönyvek a szlovák népre koncentráltak, amely mindent túlélte, megtartotta nyelvét, jellemét, kialakította kultúráját. A tankönyvekben a szlovákok a középkori történelmi Magyarország összes etnikuma közül a legfejlettebb nemzetként szerepeltek, amelynek erős volt a nemzeti jellege, és asszimilálni tudta a betelepülőket.²⁴

A harmadik részben Slávka Otčenášová a Csehszlovákiában 1945–1989 között használt tankönyveket elemzi. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után a történettudomány ismét új ideológiai alapokat kapott, párhuzamosan az oktatási rendszer átalakításával.²⁵ A centralizált oktatásban a következő évtizedekben a marxista történelemszemlélet érvényesült, az alternatívák nélküli új, egységes narratívát pedig azonos tartalmú, de cseh és szlovák nyelven kiadott tankönyvek közvetítették. Noha az új tananyagban szigorúan betartották az önálló cseh és szlovák nemzet koncepcióját, a hangsúlyt – a második világháború előtti helyzethez hasonlóan – a két nemzetet egymáshoz közelítő vonatkozásokra helyezték. A „szlovák intermezzo” után tehát újra találkozhatunk a közös kollektív identitás építéséhez pozitív előjellel felhasznált témákkal – Nagy-Morvaországgal, a huszita mozgalommal és szlovákiai hatásával, a cseh és szlovák nemzetébredéssel, valamint a cseh–szlovák kulturális kapcsolatokkal a XIX–XX. században –, tehát egyfajta kontinuitásról is beszélhetünk. Új elemként jelentek meg az osztályharc és a forradalmi küzdelem közös hagyományai,²⁶ a kereszténység pedig értelemszerűen visszaszorult. A régi-új narratíva szerint Nagy-Morvaország (ismét a csehek és szlovákok első közös államalakulata) bukása ugyan elválasztotta egymástól a két nemzetet, de az összetartozás érzése megmaradt. Érdekes, hogy a szláv népeket és előkelőket integráló Magyar Királyság bizonyos értelemben Nagy-Morvaország egyfajta utódállamaként jelent meg.²⁷ A huszita hagyomány visszanyerte korábbi pozícióját, de ezúttal a nemzeti vonatkozások mellett elsősorban az osztályharcos-népi jelleget fedezték fel benne a tankönyvek szerzői. Ebben a szellemben épültek be a történetbe új elemek is: a különféle népi mozgalmak és parasztfelkelések (például a Dózsa-felkelés²⁸), megjelent a gazdasági dimenzió, továbbá pozitív értékelést kapott a reformáció is. Összességében: az 1948–1989 közötti történelemtankönyvek feladata az volt, hogy az aktuális (államszocialista) politikai

berendezkedést a nemzeti fejlődés eddigi legsikeresebb időszakaként jelenítsék meg, így a múltban is ennek legitimitációját keresték – írja a szerző.²⁹

Csehek, szlovákok, csehszlovákok és „a másik”

A tankönyvekben megjelenített szlovák/cseh-szlovák önképek, önjellemzések bemutatásából kiderül, hogy azok korántsem tekinthetők egyedi, csak a szlovákokra jellemző képeknek, és a régió számos más nemzeténél lehet találkozni hasonlóakkal. Például a két világháború közötti időszakban használt nemzeti sztereotípiák – a régi szlávok „széthúzása”, „morális kivételessége” vagy a nemzeti „messianizmus”³⁰ – akár a magyar önképből is ismerősek lehetnek, míg az önálló szlovák államban az önkép erősítését szolgáló morva–szlovien–szlovák kontinuitás,³¹ illetve a mindhárom időszakban megfigyelhető szláv (1939–1945 között szlovák) kulturális fölény (különösen a „keleti hódítókhoz” képest) a román nemzeti narratívának is az egyik pillére. (De azonos a funkciójuk is: az adott terület birtoklását hivatott legitimálni mind az elsőbbségre, mind a történelmi jogokra való hivatkozás.)³² A szlovák állam tankönyveiben felbukkan egy másik közép- és délkelet-európai közös motívum is, nevezetesen a kereszténység védelmezőjének szerepe, amelyet itt a szlovákok töltenek be az oszmánok ellenében.³³

Hasonlóképpen rendkívül érdekes, ahogy „a másik” ábrázolásának alakulásáról olvashatunk. A csehszlovák és szlovák tankönyvekben elsősorban „a magyarok”, „a németek”, alkalomadtán „a zsidók” és mások töltötték be ezt a szerepet. (Miközben a két világháború között Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja többségi lakosairól, a ruszinokról szó sem esik – mutat rá Slávka Otčenášová.³⁴) Az első Csehszlovák Köztársaságban a magyarok és németek képe többnyire negatív volt, mégpedig egyrészt a nemzetközi politikai viszonyok miatt, másrészt azért, hogy a kulturális fejlettség versenyében a csehszlovák nemzet kedvezőbb fényben jelenhessen meg.³⁵ A németek és a magyarok rendszerint mint idegen, terjeszkedő erők szerepeltek, akik a cseheket és szlovákokat történelmileg megillető területeket foglaltak el, felbomlasztva azok középkori államait, hogy uralmuk alá hajthassák és elnyomhassák az eredeti szláv lakosságot.³⁶ A magyarok ábrázolása a kulturálisan fejletlenebb hódítók képétől (a középkorban) a szlovákok igazságtalan elnyomóinak és a hatalom bitorlóinak képéig ível (az újkorban), akik, „*jóllehet csak a harmadát alkották a történelmi Magyarország lakosságának, nem akarták megosztani a hatalmat a többi nemzettel*”, és el akarták magyarosítani a többieket.³⁷

Szintén barátságtalan megvilágításban fordulnak elő a németek és a magyarok abban a kontextusban, amely Csehszlovákia létrejöttét szükségszerű és jogos eseményként állítja be, elítélve minden olyan erőt, amely azt elutasította, vagy nem vett részt benne.³⁸ Erősen negatív értékelést kapott az Osztrák-Magyar Monarchia is, ami a csehszlovák állam, illetve az első világháborús cseh és szlovák szerepvállalás (dezertőrök és ellenállók) legitimálását is szolgálta.³⁹

Az 1939–1945 közötti szlovák tankönyvekben azonban már másképp szerepeltek a szomszédok. Az új külpolitikai konstellációban a németekről nagy tisztelettel írtak, és a magyarok értékelése is megváltozott. Például a dualizmus alatti magyar kisebbségpolitika (a „magyarosítás”) egyfajta szükségszerűségként került bemutatásra: a XIX. század végi magyarosítást nem kívánt, de az adott politikai feltételek között többé-kevésbé természetes társadalmi jelenségnek tartotta a szerző, mivel a magyarok kevesen voltak, és alacsony volt a népszaporulatuk.⁴⁰ Még nagyobb – és meglepőbb – a csehek ábrázolásában bekövetkezett változás: a korábban testvéreként bemutatott csehek a Szlovák Köztársaságban átveszik „a másik” hálátlan szerepét.⁴¹

A második világháború utáni kommunista berendezkedés új elvei ezen a területen is érvényesültek. „A másikat” ezúttal osztályszempontból határozták meg, vagyis az alattvalók, a szegények lettek a „mi”, az uralkodó osztály és az egyház pedig az „ők”; a nemzeti szempont csak a hatvanas évek végétől kezdett ismét megjelenni.⁴² A magyarokat és a németeket ekkor egyrészt az osztály- és etnikai elv alapján állították szembe a szlávokkal – mint „*a csehek és szlovákok nemzeti emancipációjának útjában álló elnyomó, idegen erőt*” –, ám ezt néha felülírta a tisztán osztályszempontú értékelés.⁴³ Ugyanakkor itt is érvényesült a szlávok kulturális felsőbbrendűsége.⁴⁴

Három rendszer szolgálatában

Mivel Szlovákia területén 1918 és 1989 között három, egymástól meglehetősen elütő politikai-társadalmi berendezkedés létezett, izgalmas látni, ahogy egy eseményt viszonylag rövid időn belül akár háromféleképpen is értelmezhettek. Talán ez az összehasonlító perspektíva a könyv legnagyobb erőssége – ahogy egymás mellé állítja a két világháború közötti demokratikus Csehszlovákia, a háború alatti fasisztoid-autoriter Szlovákia és az 1948 utáni kommunista diktatúra számára fontos identitásképző elemeket. Ez látványosan megmutatja (hogy ne mondjuk, leleplezi), mennyire instrumentálizálható a történelem, és hogy sok esetben a „hivatalos” történelmi narratíva nem más, mint az aktuális politikai hatalmat, társadalmi rendszert vagy nemzetközi helyzetet legitimáló mesterséges konstrukció. Egyazon esemény vagy jelenség különböző – akár teljesen ellentétes – értelmezéseire jó példa a huszitizmus bemutatása. Míg a demokratikus Csehszlovákia tankönyveiben többnyire a vallási meggyőződés szabadságáért küzdtek a husziták,⁴⁵ és a csehszlovák demokratikus hagyomány jelképeinek számítottak, a szlovák államban már a „keresztény egység erkölcstelen felforgatóiként” szerepeltek,⁴⁶ 1948 után pedig az osztályok nélküli társadalomért harcoltak.⁴⁷

Másik példa lehet a szlovák nemzeti mozgalom 1848–49-es szerepvállalása, amellyel sokáig nem tudott mit kezdeni a marxista szemlélet (maga Marx ugyanis „ellenforradalminak” minősítette), ezért eleinte inkább kerültek az értékelését, és csak később kezdték kiemelni pozitív nemzeti vonatkozásait.⁴⁸ Ám bizonyos motívumoknál a kontinuitás is kimutatható: ilyenek a cseh–szlovák összetartozást bizonyító témák, mint például Nagy-Morvaország mint a csehek és szlovákok első közös állama, a huszitizmus vagy a nemzetébredés. Igaz, itt is megfigyelhető bizonyos eltolódás: míg 1918–1938 között a „csehszlovák” nemzetépítés szolgálatában használták fel őket, 1948 és 1989 között már a csehszlovák államépítéshez járultak hozzá.

Ugyanígy nagyon kontextusfüggő a barát- és ellenségkép, valamint az önkép megjelenítése is, ahogy a szerző találóan megállapítja: „*a nemzeti hősök változnak az ideológiák cserélődésével*”.⁴⁹ Csak azt sajnálhatjuk, hogy az elemzés nem folytatódik a rendszerváltás utáni időszakkal, amikor ráadásul nemcsak egy új rezsim, hanem – ismét – egy új állam alkotja a kontextust. A kollektív identitás építése a független Szlovákiában újabb szintre emelkedett, ami további érdekes jelenségekkel gazdagíthatta volna az áttekintést. Talán Slávka Otčenášová egy következő munkájában erre a témára is kitér, mint ahogy izgalmas lenne az 1918 utáni csehszlovák kisebbségpolitika, vagy a későbbi, szintén ellentmondásos történelmi jelenségek (a szlovák autonomista mozgalom, a müncheni és a bécsi döntés, a németek és magyarok kollektív büntetése stb.) ábrázolásának elemzése is.

Slávka Otčenášová remek érzékkel strukturálja kutatásának eredményeit. A tankönyvekben megvizsgált témákat mindig a megfelelő összefüggésrendszerben értelmezi, röviden ismertetve az adott időszak politikai-társadalmi hátterét, valamint az aktuális

történetírás és oktatás kontextusát is (miközben nem általánosít, és nem feledkezik meg a különféle irányzatokról sem). A könyv olvasmányos, amihez az is hozzájárul, hogy a szerző számos, az egyes tankönyvekből kiválasztott idézettel támasztja alá megállapításait, a fejezetek végén pedig összefoglalja a mondanivalóját. Kutatásának forrásanyagát elsősorban a vizsgált időszak általános és középiskolai tankönyvei alkotják, amelyeket tantervekkel is kiegészített, de meggyőző az elméleti felkészültsége is, amit a hivatkozott szakirodalom is tanúsít. Röviden összefoglalva: a szerző megbirkózott a maga elé kitűzött feladattal, és egy jól érthető, viszonylag tömör, de alapos áttekintést nyújt a témáról.

A *jóváhagyott múltat* azért tekinthetjük hasznos munkának, akár „magyar szemmel” is, mert nagyrészt éppen a vizsgált tankönyvek (különösen az 1948–1989 közöttiek) alapozták meg és formálták a mai szlovák társadalom történelemszemléletét, az elittől az „átlagemberekig”. Beletartozik ebbe a magyaroknak – mind a szlovákiai, mind a magyarországi magyaroknak – a szlovák köztudatban betöltött helye, szerepe és képe is. Ha pedig mindezt Magyarországon is jobban átlátjuk, az segíthet eligazodni a rendkívül szövevényes magyar–szlovák ügyek között, az Ipoly-hidaktól a közös történelemkönyvekig,⁵⁰ amelyek mögött nemritkán épp a többféleképpen értelmezett közös múlt bújik meg.

JEGYZETEK

1. OTČENÁŠOVÁ, Slávka (2010): *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Košice, 16.
2. A magyar szakirodalomból érdemes megemlíteni F. Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs c. alaplúvét, valamint: U. ő (2006): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I-II*. ELTE BTK – Magyar /Történelmi Társulat Tanári Tagozata, Budapest válogatásának II. kötetét (*Történelemtanítás – történelemtankönyvek*). Mellette Kojanitz László ilyen irányú kutatásai és publikációi, valamint Karlovitz János tankönyvkutató munkássága emelhető ki.
3. OTČENÁŠOVÁ (2010) 9. Érdekes jelenség a székelyek történelmét bemutató tankönyv, amely egyszerre foglalkozik egy régió és egy sajátos (kisebbségi) népcsoport múltjával.
Lásd:
<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/szekelyfold-tortenelme-a-alternativ-tankonyv-nem-csak-diakoknak>,
valamint:
<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/jovore-marco-polo-mellett-korosi-csoma-sandort-is-tanulhatnak>
4. OTČENÁŠOVÁ (2010) 130.
5. Uo. 30.
6. „Velká Morava”, más megnevezései: „Nagy-Morva Birodalom”, „Nagy-Morávia”.
7. OTČENÁŠOVÁ (2010) 16.
8. Lásd a szlovák történelmi mítoszokat bemutató kiváló kötet egyes tanulmányait: KREKOVIC, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVICOVÁ, Eva (zost.) (2005): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press, Bratislava.
9. OTČENÁŠOVÁ (2010) 58.
10. Csák Mátéval kapcsolatban lásd pl.: MACHO, Peter: Matúš Čák Trenčiansky – slovenský kráľ? In: KREKOVIC – MANNOVÁ – KREKOVICOVÁ (zost.) (2005) 104–110.; az ezeréves elnyomást lásd: FINDOR, Andrej: Tisícročná poroba? Uo. 71–76. és KRIVÝ, Vladimír – MANNOVÁ, Elena: Mýtus obete. Uo. 77–85.
11. A cseh politikai elitben ez tulajdonképpen csak a második világháború végére tudatosult. A csehek szlovák-képéről újabban lásd pl. KOSATÍK, Pavel (2010): *České snění*. Torst, Praha, 9–41.
12. Az 1930-as népszámlálás adatai alapján a csehek (50,5%) és a szlovákok (15,7%) együttes aránya 66,2% volt. Lásd: ROMSICS Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 206.

Zahorán Csaba: Nemzetépítő történelemkönyvek Szlovákiában

13. OTČENÁŠOVÁ (2010) 40–43.
14. Uo. 43–45.
15. Uo. 48–49.
16. Uo. 52.
17. Uo. 76. 138. j.
18. Uo. 70–71.
19. Uo. 70.
20. Uo. 78.
21. Uo. 87.
22. Uo. 84.
23. Uo. 86.
24. Uo. 89.
25. Uo. 100.
26. Uo. 107–108.
27. Uo. 111–112.
28. Uo. 122.
29. Uo. 120.
30. Uo. 54–55.
31. Uo. 81.
32. A román történelemszemléletben ennek alapját a dák–római szintézis és a dák–római–román kontinuitás elmélete alkotja. Ezzel kapcsolatban lásd: NAGY MIHÁLY Zoltán: A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. In: HORNYÁK Árpád – VITÁRI Zsolt (szerk.) (2009): *Kutatási Füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 413.; valamint: ZAHORÁN Csaba: Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése. In: HORNYÁK – VITÁRI (szerk.) (2009) 433–437.
33. OTČENÁŠOVÁ (2010) 91.
34. Uo. 68.
35. Uo. 61.
36. Uo. 68.
37. Uo. 63.
38. Uo. 52–53.
39. Uo. 63–64.
40. Uo. 93–94.
41. Uo. 94.
42. Uo. 123. A „nemzeti nézőponthoz” való visszatérés – egy átmeneti, „internacionalista” szakasz után – például a román történelemszemléletben is megfigyelhető a hatvanas években. Lásd BOIA, Lucian (1999): *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Kolozsvár, 76–81.
43. OTČENÁŠOVÁ (2010) 124–125.
44. Uo. 112. A magyarok képéről bővebben lásd: VAJDA Barnabás: Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993. In: HORNYÁK – VITÁRI (szerk.) (2009) 259–282.
45. OTČENÁŠOVÁ (2010) 43.
46. Uo. 84.
47. Uo. 115.
48. Uo. 118–119.
49. Uo. 131. Vajda Barnabás szerint például a magyarságkép sokat javult a rendszerváltás utáni

Zahorán Csaba: Nemzetépítő történelemkönyvek Szlovákiában

tankönyvekben, de „*továbbra sem mentesek a burkolt ellenségkép-teremtéstől*”. VAJDA Barnabás: Magyarságkép... In: HORNYÁK – VITÁRI (szerk.) (2009) 274. Kollai István pedig a szlovák történelem „dehungarizációjának” sajátos jelenségére mutat rá a történelmi nevek átírása kapcsán. KOLLAI István: A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása. In: HORNYÁK – VITÁRI (szerk.) (2009) 291–292.

50. Ezzel kapcsolatban lásd még: JAKAB György: Lehet-e közös magyar–szlovák történelemkönyvet írni? In: HORNYÁK – VITÁRI (szerk.) (2009) 321–350.